

NOS
Special

Kulturer och katastrofer

Damer i blått.

Av
Kjell Linnér

Den minoiska civilisationen, Europas första högkultur

”The people whom we call ”Minoans”, the inhabitants of Crete in the Bronze Age, occupy a special place in history. Their island home was big enough and sufficiently varied in landscape and natural resources to support them in independence, and to allow their society to develop in its own characteristic way. Minoan culture is therefore a distinct and unique phenomenon: Minoan architecture, arts and crafts are instantly recognizable. Yet connections with a wider world were important to the Minoans from early in their history. They needed some imports, particularly of metals, from abroad.”

Så börjar de tänkvärda orden i L. Fittons bok ”Minoans” (2002) vilkas innebörd läsaren av min artikel får bekräftad om och om igen. Den andra huvudboken heter ”The wall-paintings of Thera” (1992), ett praktverk av professor C Doumas med och om världens vackraste och mest välbevarade bronsåldersmålningar från staden Akrotiri. De senaste åren har jag läst ett oändligt antal skrifter i ämnet, så urvalet till artikeln är svårt. Det känns nödvändigt att först beskriva Kreta, minoernas huvudö, innan vi fortsätter till den 111 gånger mindre vulkanön Thera som exploderade ca år 1628 f.Kr. och till stor del sjönk ner 400m under havet.

Kreta

Kreta är ca 250 km (öster till väster) och ca 14-60 km bred, med en yta av ca 8335 km². Tre höga bergiga områden finns, ett i v, ett i ö och ett centralt. Alla är 2148-2456 m höga, bland de högsta i Grekland (Olympos är högst, 2917m). Öns berggrund är vanligen kalksten, varför jorden i dalar och slätter är bördig. Vin och oliver produceras, liksom redan under minoisk tid. Vin är enligt vissa källor det första i Europa, minst 5000 år. Befolkningen överstiger numera ½ miljon. Huvudstaden Heraklion (Ca 100 000 invånare) ligger mitt på öns norra kust, nära den minoiska huvudstaden Knossos. Ön utgör det södra hörnet av Europa. Ca 35 km söder om västra Kreta ligger den lilla, men bebodda ön Gavdhos, Europas sydligaste punkt.

Grekland är en ung nation med Europas äldsta kultur, och de äldsta städerna. Kreta är landets största ö, men blev grekisk först år 1913. Läget längst i söder, något isolerat, var egentligen som ett eget land, även etniskt. Minoerna kom nästan säkert från Anatolien i Mindre Asien (Turkiet), medan mykenare och dorer var grekiska folk från norr.

Den äldsta hittills påträffade boplatsen (skrivet 2002) är drygt 9000 år gammal och ligger under själva Knossos, anlagd på en sk ”tell” av samma typ som bl a Mesopotamien, en kulle av huslämningar i många lager ovanpå varandra. Man vet endast litet om denna neolitiska stenåldersbefolkning. Troligen invandrade de också från Anatolien, liksom de vi kallar minoer.

Minoerna

Den minoiska kulturen varade i ca 2000 år, från ca 3200 till ca 1100 f.Kr. Engelsmannen Arthur Evans var den första av de båda viktigaste arkeologiska hjältarna och utforskarna av den minoiska kulturen, den andra var den grekiske professorn Spyridon Marinatos, upptäckare av Akrotiri år 1967. Evans blev adlad efter att ha grävt ut Knossos åren 1899-1931 (eller 1900-1934). Han kom till Knossos som då naturligtvis inte visade mycket struktur före alla år av utgrävning, och omfattande restaurering. Han frågade områdets invånare vad det var för plats. Han fick veta att platsen hade hetat Knossos och var mycket gammal. Han kallade kulturen minoisk efter att ha fått höra om kung Minos, monstret Minotaurus och labyrinten i Knossos.

Vid kulturens början fanns många likheter med dåvarande kulturen i Anatolien, åtminstone materiellt, som kvinnofigurer, dubbeleggade yxor, tjurhorn och ormar. Redan i den 8000 - 9000 år gamla anatoliska staden Catal Hüyük finns spår av tjurkult. Jag tror därför att det neolitiska folket och minoerna var samma folk. Anatolien exporterade även koppar och guld, troligen också tenn. Koppar är världens äldsta metall som är utvunnen ur malm, för ca 6000 år sedan. En viktig exportvara för redan 8000 år sedan var obsidian, men redan de neolitiska Kreta-borna har hämtat obsidian även från den närbelägna

kykladiska vulkanön Melos norr om Kreta. Obsidian är vulkaniskt glas som användes på samma sätt som flinta hos våra svenska förfäder.

Stenåldersfolket på Kreta var redan bönder. Fynd tycks visa att man sommartid även hade fåbodbruk med får och getter i bergen. Man hade vacker, enkel keramik med geometriska mönster. Förutom enkla hus bodde man i grottor, där man även utförde kulten. Fynd av enkla avgudaidoler visar att man dyrkade en fruktbarhetsgudinna. Men vår kunskap om de tidiga invånarna kommer, som vanligt inom arkeologin, främst från gravar av olika slag.

Det första minoiska årtusendet har ännu mycket gemensamt med den neolitiska tidens senare del. Man lever ett enkelt bondeliv, utan några spår av konflikter. Minoerna är det enda folket i östra Medelhavsområdet som aldrig lämnat några spår av försvarsanläggningar efter sig, vilket är unikt. Detta trots att den samtida kykladiska kulturen norr om Kreta var allt annat än fredlig, i jämförelse med de uppenbarligen fredliga minoerna.

Kykladerna

Kykladerna består av mer än 200 öar, varav 24 stora. De flesta är obebodda. De är bergiga och upp till 1000m höga (Naxos). **Den sydligaste större ön är Thera, ca 11 mil norr om Kreta. Kykladerna ligger tätt men utgör huvuddelen av öarna i Egeiska havet.** Arkeologiska fynd går tillbaka ca 8000 år. Även detta folk tycks ha invandrat från Mindre Asien.

Storhetstiden för Kykladerna var redan 3000- 2300 f.Kr., alltså minoernas första, mindre utvecklade tid. Flera små riken av en eller flera små öar bildades, främst vid tiden 2600 – 2300, och dessa krigade ofta med varandra. Det finns många försvarsanläggningar kvar. De dominerade snabbt till sjöss, och deras flottor bedrev både handel och fruktad piratverksamhet i östra Medelhavet. Detta hämmade även utvecklingen på Kreta. Kykladerna fick dock svårare att försörja sin växande befolkning. Det var brist på odlingsbar jord, vilket det var gott om på Kreta. Man hade även använt sina skogar för skeppsbyggen. Men man hade världens bästa marmor, vilken man förutom export använde till öarnas märkliga, unika och stiliserade små idoler och större skulpturer, av både kvinnor och män.

Ungefär 2000 f.Kr. hade Kykladerna dominerat sin motpol Kreta både politiskt och ekonomiskt i 500 år. Nu bryts deras dominans och minoerna blir den ledande makten i Egeiska havet och ännu längre bort. Det finns många förklaringar till detta.

Städer och palats

Ca 2000 hade Kretas befolkning ökat, en kraftfull flotta tillkommit och en hierarki av okänt slag tagit makten i olika städer. Makten samlades i stora palatskomplex, vilka främst byggs ca 1950 f.Kr., helt nya på Kreta och unika i Europa. Åsikterna går isär om palatsen anlades före städerna, som var vanligt i det medeltida Europas förhållande borg och tätort. Det troligaste är dock att städer var först. Det finns nämligen stora städer som är ca 500 år äldre än palatsen, t ex Vassiliki, som saknar palats, vad man hittills vet.

För ca 50 år sedan kände man till bara fyra palats. Dessa är från väster Faestos, Knossos, Mallia och Zakros. Sedan har man lokaliserat minst åtta till. Elva palats och nästan alla andra minoiska fornlämningar, både byggnader och gravplatser, är belägna i östra och centrala Kreta. Det enda palatset i öns västra hälft hittades under andra hus mitt i turiststaden Chania. Det finns säkert fler. Några lyxvillor, främst Agia Triadha nära Faestos, har också nästan palatsklass. Varför denna koncentration till östra Kreta finns nämns aldrig i källorna.

Denna typ av stora palats finns enbart hos minoerna. De var enorma byggnadskomplex, vanligen 50 – 100 m stora, bestående av små hopbyggda eller fristående byggnader med många rum och i några våningar. Endast Knossos-palatset var större, ca 120m. Byggnaderna omslöt alltid en rektangulär innergård, för okända, troligen olika syften. Jag har råkat se på flera skisser, att alla innergårdar är orienterade NNÖ-SSV. Det kanske är en tillfällighet? De olika byggnaderna användes till bl a administration, kult och bostäder, men till stor del som förråd för allehanda varor, bl a livsmedel från jordbruket, och importerade varor som skulle fördelas vid behov till befolkningen. Ca 1-2 m höga keramikkrukor, pithos, finns i massor i Knossos och Akrotiri på Thera. Kulten framgår av många fresker i olika rum, främst då under senare palatstid. Även föremål för kulten finns. Det mest kända minoiska föremålet är den bäst bevarade av tre små statyetter, skormgudinnor. Hon är mycket välgjord av välpolerad fajans, med

bara bröst, en för övrigt heltäckande klänning. I sina höjda armar och händer håller hon två slingrande ormar. Dessa är knutna till jordens och underjordens gudaväsen. Ormgudinnorna tillverkades ca år 1600 f.Kr.

Palatsbyggnad, delvis rekonstruerad, Knossos.

Pithoisgrupp, Knossos.

Skriftspråk

Ca år 2000 f.Kr. hände det som gjort att den minoiska kulturen kallas Europas första högkultur. Man skapade egna skriftspråk, de första i Europa. Och inte bara ett, för att hålla ordning på palatsens stora varulager, mm. Man använde lertavlor som i grannländerna i Asien. Ungefär samtida är ett, eventuellt flera, hieroglyfspråk, helt olika det egyptiska och det mer kända linear A. Det är intressant att se en regional maktfördelning som inträffar samtidigt. I Knossos, Mallia och Petras använde man hieroglyfskrift, i t ex Faestos däremot linear A. Inga av dessa skriftspråk har kunnat tydas. Hieroglyfspråket försvann först, ca 1700-1650 f.Kr.. Linear A användes ända tills ca 1450, då det blandades med mykenska och blev linear B. Tyvärr ville minoerna återanvända leran när man ansåg att texten inte längre var aktuell, tror man, medan alla andra länders lertavlor brändes. Dessa bevarades alltså till eftervärlden, medan de minoiska är få och fragmentariska. Lyckligtvis blev några brända vid eldsvådor, men man kunde ju ha tänkt på oss efterkommande. Dessa tidiga skriftspråk kan alltså inte upplysa oss om något som hänt under den minoiska epoken, ingen förklaring till allt vi ser. Vi kan tro och gissa, men aldrig veta säkert. Det är därför som den minoiska civilisationen vanligen betraktas som förhistorisk. Det berömda linear B användes endast vid slutet av den minoiska epoken. Det var som nämnts ett

”barn” till de äldre, otolkade språken och det första forngrekiska språket, som de invaderande mykernarna använde på Kreta ca 1450-1350 (eller 1400-1275) f.Kr. Alla dessa lertavlor hittades brända efter branden vid palatsets förstörelse i Knossos, av Arthur Evans, år 1900. Detta språk kunde pga den grekiska delen dechiffreras. Texten handlade bara om räkenskaper och listor på män, kvinnor, boskap och stridsvagnar. Linear B är ett syllabarium, ett skriftspråk baserat på stavelser i stället för individuella ljud. Det är som en saga: möjligen var det år 1936. Arthur Evans höll då en föreläsning om Kreta och berättade om det oläsbara skriftspråket, som många akademiker förgäves försökt tolka i många år. Bland åhörarna satt en frågvis 14-årig brittisk pojke som hette Michael Ventris. Han hade i skolan lärt sig polska, tyska och franska, och en sommar i Sverige lärde han sig svenska. 18 år gammal skrev han en artikel om Linear B för en viktig vetenskaplig tidskrift, men utan att avslöja sin låga ålder. År 1950, **28 år gammal, slutade han sitt arbete som arkitekt för att kunna lösa gåtan, avrådd av erfarna forskare.** Han var ju inte ens akademiker, hette det. År 1952 hade han bestämt sig att språket var ur-grekiska, vilket inga andra trodde. År 1953 kunde han i Köpenhamn under stora applåder bevisa att delar av språket var den äldsta kända grekiskan, nedskrivet 500 år innan det grekiska alfabetet uppfunnits. Han lyckades gradvis tyda språket. Evans fick ej uppleva detta, han dog år 1941. Bl a två professorer i Uppsala gav honom sitt stöd. Vissa ordformer i Homeros epos har senare lingvister kunnat datera till innan lertavlorna skrevs för 3500 år sedan!

År 1956 omkom Ventris i en bilolycka, 34 år ung. Men han gläntade på dörren till det förflutna. Vi vet nu namnet på några människor som levde på Kreta för mycket länge sedan, t ex prästinnorna Eritha och Karpathia, skrivaren Phugegurius och smeden Akhilles (alltså inte hjälten från Troja). Det har vi Michael Ventris att tacka för. Jag kanske borde utnämna honom till hjälte nr 3 för utforskningen av den minoiska civilisationen. De ännu äldre språken blir nog svårare (omöjliga) att tyda.

Den äldre palatstiden varade ca 250 år, och samhället utvecklades. Med större handelsflottans hjälp började flera minoiska handelsstationer, nästan kolonier, grundas, främst Thera, men andra öar följde, som Melos, Kythera samt Kea (Keos) nära Athen. En internationell, viktig handelsstad för Kreta och Thera var Miletos på kusten av sydvästra Mindre Asien (Turkiet). Man importerade bl a metaller, sällsynta i Kretas berg, främst guld och koppar, och det sällsynta tennet för bronstillverkning (med koppar).

Katastroferna börjar

Men efter 250 år av välstånd, alltså ca 1700 f.Kr. eller något senare, kom den första av tre enorma katastrofer. Det var en serie mycket kraftiga jordbävningar av sällan skådat slag. Samtliga palats och andra större stenbyggnader över hela den stora ön raserades. Många hus visade spår av eld. Tidigare forskare undrade om någon fientlig invasion hade ägt rum. Eldskadorna kom dock av olivolja, t ex oljelampor. Man visste inte om det varit flera skalv. Det fick man veta först år 1979, då man gjorde ett chockerande fynd. Det var känt att den religiösa kulten i större skala ägde rum i utvalda rum i palatset, vilket är tydligt p.g.a fresker (väggmålningar), i statyetter av prästinnor eller gudinnor, tjurfigurer och annat. I den unika staden Akrotiri verkar även alla familjehusen ha ett litet rum för oblodiga offer, åtminstone av växter.

Men i en nordsluttning med vidunderlig utsikt över Knossos och Heraklion vid kusten ligger ett litet fristående offertempel. Det är kvadratisk, endast 15 m stort, i det av minoiska lämningar tätaste området på hela Kreta, att döma av kartor. Det är unikt av en rad anledningar. Förutom att det är det enda kända templet på ön, är det den enda minoiska byggnaden med sin rumsindelning. Där hände det enda kända människoeffret någonsin (ca år 1700) under de 2000 åren av minoisk tid. Den manliga offerprästen bar dessutom två unika utsmyckningar.

Templet heter Anemospilia och består av tre små rum, vart och ett mynnande ut i en gemensam korridor. Rummet i sydvästra hörnet var ämnat för blodoffer, ett annat för andra offer än djur, vanligen växter, **det tredje innehöll ”resultaten” av offren för gudomen, i ca 150 keramikkräslor. I korridoren fanns en hög av ben från tjur, det viktigaste offerdjuret, svin och get. Det sista offret i templet blev nu en yngling. Hans skelett låg på sidan ovanpå ett altare i offerrummet. Det syntes tydligt på bl. a benens läge att han varit bunden. Han var ca 18 år gammal. Märkligt nog anges inte hans längd i mina huvud-**

källor, vilket däremot omtalas för tempel-”personalen”. Dessa var en prästinna, ca 28 år gammal, endast 1,45 m lång, och en präst, ca 47 år gammal och hela 1,78 m lång. Båda låg nära altaret, hon med ansiktet ner i golvet, han tvärtom. En vackert dekorerad kniv låg tvärs över offret och en likaledes vacker vas låg på golvet. Offerceremonin hade tydligen just fullbordats, strupen hade skurits av och blodet samlats upp i vasen. Inom minuter kom nästa skalv och hela templets tak rasade ner och offren blev istället fyra personer. I korridoren låg nämligen ett dåligt bevarat skelett av ännu en människa, vars ålder och kön ej kunnat bestämmas. Denne hade förgäves försökt hinna ut. Om det var en fånge som försökt undkomma att offras eller en av ”personalen” kan ej avgöras.

De antydda föremålen på prästen är dels en ring av järn och silver på vänstra handens lillfinger, det tidigaste exemplet på järn i hela det egeiska världen, och den enda minoiska ringen påträffad på ägarens finger. På vänstra handleden fanns ännu ett unikt föremål, en vacker sigillsten av agat med en bild av en figur i en båt. Prästen måste ha haft mycket hög status. Den speciella kniven och vasen för offer finns avbildade, tydligen på en målning i lyxvillan Hagia Triadha nära Faestospalatset. På en stor sarkofag syns en tjur offras. Man ser blodet droppa ner från halsen. Både kniv och kärl är mycket lika de i templet. I vissa källor antas ynglingen istället ha fått pulsåderna avskurna.

Man kan ej göra statistik på ett enda människooffer. Att detta gått att verifiera är givetvis det unika tillfället, egentligen omöjligt. Att offret verkligen hänt chockade den arkeologiska världen, men anledningen är logisk. Att döma av de katastrofala skadorna på ön, torde ett flertal skalv inträffat, vilket många stackars tjurar har drabbats av. För att få Poseidon, jordskakaren, att upphöra med skalven, blev man slutligen tvungen att ge honom det största offret, en människa. Men det hjälpte alltså inte, såvida inte guden var nu nöjd, efter fyra offer, och skalvet vid templet blev kanske det sista.

Människooffer var ju inte ovanliga hos grannfolket i norr, mykenarna. Många antika och senare folk, har offrat människor, vilket väl alla vet, ofta jungfrur, och ofta krigsfångar. Vi vet alltså ingenting om vad som normalt hände hos de synbarligen fredliga minoerna. Deras skriftspråk är ju stumma utom vad gäller statistik i palatsen. Men man kan ju undra. Offrar man en människa är det logiskt att det händer i andra fall, omöjliga att belägga. Kan offret av en man bero på kön, eftersom de viktigaste offren alltid är tjurar? Varför är i stort sett alla avbildade religiösa utövare unga, undersköna prästinnor? Absolut ingen tillfällighet.

Knossos var det största och viktigaste palatset, säkerligen med en prästkung högst upp i hierarkin, mäktigast på Kreta. Som enda palats har det en vacker tron i ett rum med väggmålningar med växter, enligt Evans säkerligen Europas äldsta tron.

Ett stort antal fresker finns endast i Knossos palats och i Akrotiri på Thera, men där i ”vanliga” hus, men för främst välbärgade. Skillnaden beror kanske på att man ännu inte hittat något palats där. I äldre palatstid målades de första figurmotiven i Kretas palats, främst i Knossos, men även i bl a Mallia mest i röd och blå färg.

I verkstäderna på Kreta tillverkades utsökt keramik i den berömda Kamares-stilen, med bl. a perfekt återgivna bläckfiskar. Gravfälten låg alldeles utanför samhällena. Stora imponerande gravar, sk tholos, anlades som stora, runda stensättningar. Andra högs in i fast berg och kunde användas i mer än 1000 år.

Man började nu oftare använda de heliga tjurhornen och den dubbeleggade yxan i kulten, den senare även i rent guld. Fantastiskt fina små smycken i guld finns. Modergudinnan är en centralfigur i religionen.

Den yngre palatstiden (1700-1450 f.Kr.) är minoernas storhetstid, trots de stora jordbävningarna, och trots den enorma katastrofen som snart kommer. Intet ont anande bygger man upp palatsen igen, större och pråligare än de gamla, och dessutom på fler platser. Nästan alla ligger vid kusten, eller nära, många på norra sidan av ön, där de flesta människorna bor. Nästan alla byggdes av kalksten, även Knossos. Det förra palatset på Knossos byggdes i gips, det i Mallia i röd sandsten.

Elva landmil norr om Kreta ruvar ett monster, vulkanön Thera. Den är säkerligen orsak till Kretaskalven ca 1700 f.Kr. Den är nog också orsak till ett skalv i området alldeles nyss, sommaren 2017.

Nya katastrofer

Året är ca 1628 f.Kr. +/- 14 år, enligt en helt ny metod, att datera aska. Detta är problematiskt för alla arkeologiska dateringar, eftersom dessa har placerat vulkanutbrottet ca 1520 f.Kr. Först kommer nya skalv på Kreta, men detta är inte tillräckligt. Nu kommer det värsta vulkanutbrottet på jorden på flera tusen år. Så vad händer på Kreta? Man kunde se den enorma askpelaren förmörka himlen många, kanske 40 km upp, och höra de enorma explosionerna. Har man aldrig upplevt något liknande så flyr de flesta människor inte, eftersom de inte förstår vad som väntar. De som befinner sig vid stranden har möjligen några minuter kvar att leva. Jag minns när den lilla tsunamin närmade sig Phuket 2004, folk stod bara på stranden och tittade. Vulkanologerna antar att vågorna vid Thera var ca 200 m höga, och ca 20 meter höga när de nådde Kreta. Minst! Man kan se att flodvågorna nådde 8 km in i det tätbefolkade Kreta. När de vände åter hem till havet följde raserade byggnader och dess invånare med. Den lilla minoiska flottan var naturligtvis borta. Enligt växtanalyser på händelse eruptionen på sensommaren. Man anser att minst 30 000 människor dog. Gissa kan man alltid. Missväxt drabbade jordbruket. Sol-sken kan man glömma. Det rädde mörker även på dagen, vulkanvinter. Man trodde länge att jordskalven var huvudanledningen till förstörelsen, bl. a runt Knossos. Det trodde inte vår hjälte nr 2, den unge Spyridon Mariantos. Han hittade redan 1932 högt uppe på kullarna blandade lager av keramik, husdelar och havssnäckor tillsammans i samma lager, vilket bevisar kraften och höjden av vågorna från bronsåldern. Han förstod att Thera måste vara Atlantis.

Vaser och fresker

Märkligt nog gick inte den minoiska kulturen under på Kreta, men givetvis fanns det inget liv på Thera längre. Kreta försvagades, men konsten blev bara mer imponerande. Vaser och andra kärl gjordes av färggranna stenarter som steatit, marmor, obsidian, bergkristall och många fler. Rhyton kallas kultkäril i form av en vas eller tjurhuvud, i olika material.

Gudarna dyrkades under hela kulturen i grottor och på bergstoppar, i vanliga hem men i större skala i palatsen, när dessa byggdes. De tidigare nämnda ormgudinnorna hittades i ett rum i Knossos palats. De är gjorda i fajans eller elfenben. Den minsta damen är klädd i en klänning vars form i stort sett alla avbildade kvinnor bär: klockformig alltså bredast undertill, och med vågräta volanger i många breda skikt. Fötterna är dolda. Klänningen passerar en getingsmal midja, täcker hela överkroppen och halva armarna, men lämnar de blankpolerade brösterna nakna och framskjutna. Hon håller, som tidigare nämnts, armarna lyfta med en slingrande orm i varje hand. Även i Akrotiri finns ormgudinnor, men med en annan framtoning. Ovanpå huvudet och någon slags huvudbonad sitter ett kattliknande djur.

Alternativ klädsel är avbildad på mitt favoritföremål, även det ofta avbildat, med rätta. Fyra prästinnor i ring dansar en kultisk dans på en äng med liljor, alla fyra med höjda armar. De är iklädda endast byxor, möjligen kjolar, breda nedtill med liknande volanger som en ormgudinnas klänning. Plaggen på alla fyra damerna hänger på höfterna under den smala midjan och den helt nakna överkroppen. Två är avbildade framifrån, två från sidan. Det fantastiska är att den detaljerade bilden är gjord på den släta ytan av en sigillring, funnen i en grav i Isopata gravfält i Knossos. Ringen är av rent guld. Den något ovala bildytan är 2 cm stor!

Knossos är ett av få palats med avbildade män, här i en procession bärande rhytoner. De är muskulösa med smala midjor, iklädda endast ett höftskyne.

Det finns många fresker på Kreta, och de flesta i Knossos. Den mest berömda Knossos-fresken är väl den som visar den sk tjurhoppningen. Den kallas även "tjurdans" och "tjurlek", och finns även i andra avbildningar, bl a på en liten sigillsten. En yngling, någon gång en flicka, hoppar upp framför en framrusande tjur, och tar ibland tag i hornen, gör en eller två volter över ryggen på djuret och lan-

dar bakom detta. En livsfarlig ritual. Ungdomarna är iklädda endast ett höftskyvke. Könen på deltagarna syns i färgskillnad. Män är nästan alltid brunröda, kvinnor alltid vita. Det gäller alla minoiska fresker. Detta färgförhållande förekommer även i samtida Medelhavskulturer. Jag

tycker uttrycket ”tjurhoppning” säger mest. Ett dåligt alternativ är ”tjurfäktnig”, där ju meningen är att plåga och döda djuret inför publik., helt sjukt. Men eftersom tjuren var det viktigaste offerdjuret vet vi förstås inte vad som väntade tjuren efter ceremonin.

Målningarna visar alltså inte bara människor. Djur av alla slag finns, även exotiska, alltså ej från Kreta, som lejonleoparder (men vildkatt fanns och finns ännu, sällsynt), antiloper, hjortar(?), och apor, i verkligheten bruna, men alltid blåmålade. Underbara målningar av simmande delfiner finns både i Knossos (med mindre fiskar) och i Akrotiri. Djuren är så perfekt avbildade att de går att artbestämma. Växterna är vanliga motiv, särskilt i Akrotiri.

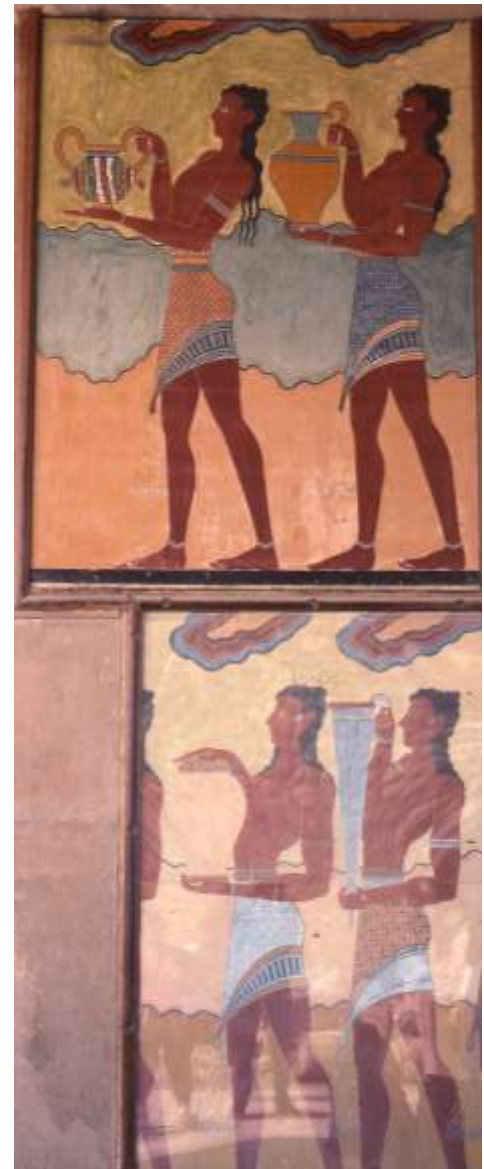
Målningarna i palatsen på Kreta är till synes mer religiösa än i Akrotiri. Men det framhålls ofta att all konst överhuvudtaget i den minoiska civilisationen är knuten till religion. Men den är i alla fall vackrare och mer naturalistisk än i andra kulturer. Målningarna på Kreta är även mer fragmentariska än i Akrotiri, då de återfunna fragmenten är både färre och mindre. Detta har framtvingat en hård, osäker restaurering. Å andra sidan är många målningar kvar på (ungefär) ursprunglig plats. Paradoxalt nog finns inga väggmålningar kvar i Akrotiri. De är flyttade till platser där många års pusslande med modernaste teknik kunnat få dem pånyttfödda. De flesta finns nu på museum i Athen där vulkaner inte kan hota dem. Några finns i det nya arkeologiska museet i Fira, Theras huvudstad. Perfekta kopior finns även i ett konstgalleri där. Norr om staden kan man se 3D-fotoreproduktioner i naturlig storlek, i konferenscentret Petros M Nomikos. Med tiden blir inte konsten lika levande och naturalistisk på Kreta, kanske ett tecken på kulturens tillbakagång.

Kusten, där flertalet människor bodde, slogs ju sönder av jättevågor från Thera. Eftersom flottan säkert slogs sönder, såvada den inte var på uppdrag långt borta, slogs både handel och försvar ut. Några stora skyddande hamnar på norra kusten har jag aldrig hört talas om. Kanske asknedfallet inte fick lika stora direkta konsekvenser för jordbruket som brukar påpekas. Jag har nämligen läst i en källa att vinden vid eruptionen blåste i riktning bort från Kreta, mot öster över Turkiet. På den närmaste ön Anafi har man uppmätt ett ca 20 cm tjockt lager av aska och pimpsten.

Den tredje katastrofen

Den äldre palatstiden varade i 250 år. Nu, ca 1450 f.Kr., hade även den yngre palatstiden varat i 250 år. Då kom den tredje katastrofen. Det försvagade Kreta invaderades, mer eller mindre, av de krigiska mykenarna, vilka hade sin storhetstid ungefär 1600 - 1200 f.Kr., alltså mycket kortare än minoernas. Mykenarna insåg snabbt att ta till sig den högtstående minoiska kulturen i ännu några sekler. Men de var tillräckligt brutala för att förstöra alla palats på ön, utom Knossos, som blev deras maktcentrum över Kreta, liksom det varit redan tidigare.

Men redan ca 1375-1350 f.Kr. revs dock palatset där. Så sent som under 900-talet tillverkades små populära statyetter i minoisk stil. Den mykenska konsten var dock ensidig, upprepande och stiliserad, åtminstone jämfört med den minoiska. Under 1100-1000-talen kom ett nytt grekiskt folk från norr, dorerna, vilka senare nådde även Thera. De brukade allmänt järn, även till vapen. Men minoer och mykenare och Michael Ventris gav oss den äldsta grekiskan. Ingen kan betvivla de minoiska och mykenska kulturernas inflytande på den senare grekiska civilisationen, och vidare den romerska. På en punkt skiljer sig den minoiska konsten från all annan konst, inte bara den samtida. Som professor C. Doumas i Akrotiri och många andra med rätta hävdar: Det är den mest naturalistiska konsten i världen mellan de paleolitiska grottmålningarna i Europa och det klassiska Grekland. Men denna konst utgör ett komplex av symboler vars innehåll vi inte känner.

Rhytonbärare

Akrotiri

På ön Theras sydväst-ligaste udde, lång och smal och förhållandevis, efter Theramått, ganska flack, ligger öns mest avlägsna och isolerade by, Akrotiri. Byn delas på mitten av 100-meterskurvan över havet. Den ligger vid östra foten av uddens högsta punkt, 210 m. Byn är gammal, en av öns byar med medeltida befästningar, troligen från 1200-talet. Fästningen förstördes vid det turkiska maktövertagandet på 1600-talet. Avståndet till staden Fhira är ca 12 km.

Det är här som det stora äventyret började, för exakt 50 år sedan, alltså år 1967. En nyhet om denna världssensation nådde ända till mig i en guldgruva mitt i Australiens vildmark, där jag då arbetade, 23 år ung.

Den tidigare nämnde grekiske arkeologen Spyridou Marinatos, sedermera både professor och riksantikvarie, var ju på jakt efter den stora, rika stad, som skulle ha funnits på ön Atlantis. Den skulle ha sjunkit i havet, enligt den litterära konstnären Platon (427-347 f. Kr.) Han hade med andra-hands-uppgifter försökt återge händelsen, då vulkanen exploderade och delvis sjönk ned i havet.

Marinatos ägnade sig för tillfället åt att gräva fram byns befästning. Det exakta händelseförloppet där-
 efter har jag inga samstämmiga uppgifter om. Kanske han självant började söka efter ”en nål i en höstack”, eller fick veta något intressant i byn. Askan som täcker det mesta av ön är på udden ”bara”ca 20 m tjock. Det finns (eller fanns) alldeles öster om byn en liten vinterbäck, som endast 1 km lång rinner ner till stranden i söder. Den hade eroderat sig ner till en liten ravin i askan, som då ”bara”var 11 m djup. Där började Marinatos gräva sig ner och hittade snabbt arkeologiskt material. Exakt vad är oklart, olika uppgifter finns. Men eftersom askan inte var så djup borde först väggar, eller tak på byggnader visa sig. Det skulle ju vara en stor stad som låg under honom, där mängder av hus borde stå kvar. Det visade sig stämman, mängder av hus står kvar i flera våningar, bevarade och skyddade i en tidskapsel av asklavinen, som samtidigt utplånade allt liv på ön.

Jag undrade tidigare hur en vattenförande bäck kunde vara så kort. Den rinner ner tvärs igenom den urgamla staden, som Marinatos nu gav samma namn som byn uppe i backen, alltså Akrotiri. På sommaren faller nästan inget regn, men på vintern en del, men sällan mycket. Anledningen till den torra öns utsökta vin och tomater beror dels på rikligt med dagg, dels på cisterner för uppsamling av det regn som faller.

Jag började därför läsa om det mer beskrivna klimatet på Kreta förr och nu, vilket måste vara likvärdigt med Theras. Både före människans ankomst, och senare av naturliga orsaker, samt mänskliga ingrepp, hände en hel del. Ännu idag är västra Kreta betydligt grönare än östra p g a högre nederbörd, säkert beroende på höga berg. Förr fanns troligen stora skogar. För mycket länge sedan fanns nu utdöda däggdjursarter, som pygméelefanter och –flodhästar. Däggdjur blir alltid mindre på isolerade öar, andra djur blir större. Men det i sammanhanget intressanta var att klimatet var våtare i forntiden ända till sen bronsålder, 1600 f. Kr., då det blev torrare, som i nutid. Det kan finnas flera skäl till placeringen av gamla Akrotiri, men staden är mycket äldre än klimatförändringen, så staden hade i äldsta tid en bäck med vatten. Flera hus är skadade av bäcken. Vissa källor hävdar att södra delen av staden är skadad av havet, vilket märkligt nog inte omnämns av mina huvudkällor, Christos Doumas och

Lesley Fitton. Uppgiften kan vara riktig, eftersom det på Kreta varit en landsänkning på flera meter sedan forntiden. Entrén till staden ligger åtskilliga meter över havet.

Följande eller flertalet uppgifter om Akrotiri gäller, som nämnts i den inledande delen av artikeln, tiden före år 1992 (Doumas) och i viss mån 2002 (Fitton), då mina viktigaste källor gavs ut. Akrotiri har visat sig vara en storstad, efter forntidens förhållande. Den var länge en helt kykladisk stad. Doumas säger på en plats i sin bok att den kykladiska staden fanns redan 1000 år före katastrofen, alltså för 4600 år sedan. På en annan plats (s.26) säger han: ”Akrotiri... the site has produced evidence of a

continuous cultural development over at least two thousand years”. Då skulle staden alltså ha funnits redan för 5600 år sedan. Eftersom den är så stor, och eftersom Knossos vilar på en 9000 år gammal boplats, och eftersom många städer i de östra grannländerna är 8 – 10 000 år gamla (Jeriko, Catal Hüyük och tell-städer (som kullar) i Mesopotamien, är säkert uppgiften riktig. Fitton jämför de kykladiska städerna Phylakopi på Melos och Ayia Irini på Kea som huvudorter på de öarna, och att Akrotiri är minst 10 gånger större. Staden tros vara 20 hektar stor. Även byggnaderna är imponerande i många avseenden, jämfört med alla andra kykladiska orter. Man tycks inte veta när minoer från Kreta började bedriva handel och bosätta sig i Akrotiri. Kretas storhetstid började ca år 2000 f.Kr. då palatsen började uppföras och minoerna tog över makten i området. Kulturblandningen, troligen helt fredlig, kan nog ha börjat då.

Professor Marinatos fynd år 1967 jämförs med de främsta arkeologiska fynden någonsin, i Grekland t ex Mykene, Troja och förstas Knossos. Redan år 1974, året då de flesta freskerna hittades, omkom han på arbetsplatsen i Akrotiri. Han lär ha fallit ner från en vägg, eller ha fått väggen över sig. Det är märkligt nog det enda dödsfallet i staden under 1900-talet. Jag tänker på mannen som bekostade fyndet av Tutanch-Amons grav år 1922. Han dog strax efter av ett myggbett i ansiktet.

Åren 2005 – 2008 var staden stängd p g a att skyddstaket över det utgrävda området hade fallit ner och dödat några människor. Vid mitt första besök våren 2008 kom jag något för tidigt. När jag rest hem öppnades staden. År 2015 blev istället premiärbesöket. Jag upplevde att området som var öppet enligt en skiss i boken från år 1992 inte hade blivit större. Jag har nu hört att man gräver vidare ”bakom kulisserna”. Man påminner om att hittills endast 5 – 20 % av staden är utgrävd vad man vet. Inom det området är många hus bara delvis undersökta. Uppenbarligen får vår generation aldrig uppleva slutresultatet. Marinatos efterträdare blev kollegan professor Doumas.

Minoernas kulturpåverkan bör ha varat i ca 400 år vid katastrofen. Det finns många materiella föremål från båda kulturerna, även samtidigt. De speciella kykladiska marmorfigurerna och de typiska kykladiska keramik-kärl som kallas Prochous, i form av vaser med kvinnobröst, förekommer. Den minoiska keramiken är förstas som på moderön Kreta. Väggfresker är målade i bägge kulturerna, men vissa är typiska för Thera.

Den sista tiden före vulkaneruptionen var staden mycket ”minoiserad”, en extremt rik handelsstad med välbärgade köpmän och sjöfarare. Ön var knutpunkt för skeppsfart åt olika håll, med läge mot Kreta. Enligt ovan-nämnda skiss över utgrävningsområdet anno 1992 har jag räknat ut följande: Området är ca 140 x 80 m (norr-söder). Sex byggnadskomplex, eller sju (ett i söder genomskuret av en smal gränd), med ca 95 rum, är alltså utgrävda, med 3 – 35 rum i varje byggnad. tolv rum från fem huskomplex är beskrivna och publicerade med sina väggmålningar, och även annat. I dessa rum finns/fanns ca 75 – 200 stora och små bilder, beroende på hur man räknar. De flesta fanns i ett par övervåningar, där man också bodde, åtminstone de välbärgade, och prästerna.

Många byggnader har eller har haft tre, några fyra, våningar. I flera fall har lavinen av pyroklastisk, glödhet aska nöjt sig med att avlägsna den övre våningen. En kraftig jordbävning inträffade redan ca 1000 år innan slutet, men flera skalv skadade byggnaderna även det sista året. Husen är byggda i olika stenmaterial och kvalitet, precis som i nutida städer.

Stadsbilden

Akrotiris hus var grupperade mot en huvudgata och ett triangulärt torg. Andra delar var kvarter med täta husklungor i oregelbundet mönster. Trots jordbävningar och eruption var många bevarade i flera våningar, medan många andra slets bort ned till den nu öppna bottenvåningen. På huvudgatan och

torget, där det märkliga Västra huset ännu står till stor del, får man gå precis där stadsborna en gång gick, men man får inte hälsa på inomhus. I områdets övriga delar går man på uppbyggda trågångar något över gatunivå, och ser ner i de raserade, öppna husen, vilka innehåller alla slags hushållsföremål, så som de kvarlämnades i flykten. Främst de stora pithoi-tunnorna i keramik, ofta med mönster. Nästan varje hus har en inbyggd bänk med en handkvarn. Överallt finns hundratals vävtyngder. Man har även funnit lerfragment med Linear A-skrift, ett av de båda skriftspråken som aldrig kunnat tolkas.

Flera är verkligen solida hus. De fem starkaste är "ashlar-built" hus, av stora, rektangulära, finslipade block, vanliga i minoiska och mykenska områden. Om materialet nämns inget, men de används som tegelstenar. "Ash" betyder ju aska. Husen har ofta inbyggda träbjälkar, vilka motverkar rasering vid skalv. Enklare hus är byggda av lertegel med inslag av hö som bindemedel. Gator och gränder sägs vara stensatta, vilket jag inte kan minnas ha sett. Under gatorna, troligen i huskanterna, finns ett effektivt avloppssystem, ofta med dubbla lerrör, enligt den arkeologiska expertisen världens äldsta.

Husens fönster är vanligen små nedtill, där man hade kök, eldstad, förråd och arbetsrum, och i viss

Karta över utgrävningen i Akrotiri.

Hus med pithoi-krukor.

Kruka med vindruvsmotiv.

mån bodde, ofta arbetare. Övre våningen har normalt större fönster. Innerväggarna där uppe var ofta täckta med fin puts och dekorerade med målningar. Man bodde vanligen däruppe, främst präster, vilka hade samhällets högsta status, troligen även prästinnor. Även vanliga hus hade något rum för familjekult. Man har inte lokaliserat något palats, som på Kreta. Ändå har man, vad man tror, hittat en rik del av staden, med ett par hus som knappast går att överträffa. Kulthuset Xeste³ och Västra huset, säkert världens märkligaste bronsåldersbyggnad. Akrotirihalvön har varit bättre lämpad för jordbruk än andra, bergigare delar av Thera. Man har hittat spår av sädeskorn, oliv, baljfrukter, grape, nötter och fikon, liksom många örter och kryddor, inklusive saffran, som var en helig växt, del av krokusblomman. Även exotiska växter som ej växer i landet har hittats.

Skalv—explosion

Tiden mellan flera skalv och öns explosion utgjorde troligen några månader. Man hoppades på det bästa och försökte reparera många hus. En välkänd bild från Akrotiri visar en smal trappa av tjocka stenhällar, som alla knäckts på mitten som tändstickor. I det utgrävda området hittades bara ett döds-offer, en stackars gris. Förhoppningsvis lyckades befolkningen undkomma innan det var för sent. Man har sett att folk kom tillbaka för att reparera sina eller andras hus. Redskap har hittats ovanpå eller mellan asklager från vulkanen innan den stora eruptionen. Förstörelsen av målningarna orsakades mer av skalven än av den pyroklastiska asklavinen, som rivit ner husens högre delar, men istället givit staden en tidskapsel med fast och lagom fuktighet och temperatur.

Man har bara kunnat få med sig de viktigaste dyrbarheterna, vilket kan antyda att man hann fly. Kvar finns enorma mängder keramik. Organiskt material som trä, korgar och t o m möbler, har liksom i **Pompeji bevarats i ”negativ”**, alltså **askan tar föremålets form och utseende. Vid utgrävning hittade man gradvis vid foten av de inre husväggarna den ena målningen efter den andra i form av nedskakade, men välbevarade fragment, och kunde därför veta den exakta originalplatsen. Några målningar satt också kvar på väggarna i glödande, glänsande färger. Bäckens som i en liten ravin tvärat hela den utgrävda stadsdelen från norr till söder, har inte bara förstört flera hus utan också flera fresker, som delvis fanns kvar, innan utgrävningen började.**

Samtidigt som målningarna blev fler, fanns en stor grupp mycket erfarna grekiska konservatorer på Thera för att arbeta med bysantinska kyrkomålningar. Dessa experter fick nu övergå till Akrotiri. När målningsfragment började framkomma vid utgrävning tillkallades en konservator. Denne borstade bort all jord (aska) från fragmenten, ett och ett, impregnerar med aceton, samt ytterligare procedurer, innan de flyttades till ett laboratorium. Där lades de stora bitarna i ett puzzel före alla små fragment, innan allt limmas ihop i en aluminiumram. Saknade bitar fylldes ut av en speciell puts. Inte så lätt och snabbt som det kanske låter.

Ungefär hälften av alla målningar hittade före år 1992 finns/fanns då utställda för allmänheten, de flesta i Athen, men vissa i Fhiras museer på Thera. Den första avancerade konsten i det egeiska området utfördes på de kykladiska öarna, kanske i det äldsta Akrotiri. Den var dock stiliserad. Så var också fallet i t ex Egypten. Endast den minoiska konsten var däremot naturalistisk. Den kykladiska staden och minoiska kolonin Akrotiri har den största, mest välbevarade och skickligast utförda naturalistiska samlingen av väggmålningar i världen från bronsåldern. Den är unik i sitt skiftande innehåll i sprakande färger (professor Doumas). **Experten R.A. Higgins skriver: ”the first truly naturalistic style to be found in European, or indeed in any art”.**

Informativa konstverk

Genom sitt stora antal och välbevarade har dessa konstverk ett exceptionellt värde. De ger en otrolig information om en avlägsen forntid genom sitt innehåll. Övrig information är t ex storlek och konstruktion av skepp och arkitektur, allt om klädedräkt, smycken, landskap, djur och växter. Alla arter går att artbestämna p g a konstnärernas skicklighet, inte bara i att måla, utan också i kunskap om zoologi och botanik. Teknik, stil och innehåll är därför ovärderlig för arkeologer, konsthistoriker, zoologer, botaniker m. fl., och ger information om ekonomi, teknologi, omgivning, seder och bruk. En arkeologisk undersökning missar mycket av allt detta.

Mångfalden färger är ett av dessa kunskapsområden. De vanligaste eller åtminstone starkaste och mest iögonfallande är röd och blå färg. Genom att blanda vissa färger får man andra. Den enda färg som tycks saknas i Akrotiri är den gröna, vilken dock finns på Kreta. Den rimliga anledningen är nog att Kretamålningarna är yngre än vulkanutbrottet på Thera.

Angående färg kommer man in på människor, och vidare på deras klädsel. Ännu så länge är **människor inte så många. Den vanligaste "sorten" är förstås samma som på Kreta, alltså kvinnor, alltid unga och osannolikt vackra.** Genomgång av alla färgfoton i Dumas bok gav 14, med ett par undantag kallade prästinnor. Minst en är utan tvivel gudinna. Alla kvinnor är som på Kreta vita i hyn med svart eller mörkbrunt hår, dock av olika längd och olika uppsättningar. Många har delvis rakad och blåmålad skalle med utsparade tofsar och slingor, främst småflickor, men någon sådan har jag aldrig sett avbildad. Alla kvinnor (och flickor) är i Akrotiri avbildade med kläder som de på Kreta, låt vara med ett eller annat naket bröst ibland.

Annat är det med de 8 stackars ? männen och pojkarna, som finns avbildade. De är alla helt (fem) eller nästan helt (tre) nakna. Enligt uppgift handlar det om invigningsriter. Även de har rakade och blåmålade skallar. Alla manliga individer har som vanligt rödbrun hudfärg. Man kan förstå att ålderssammansättningen i målningarna inte återspeglar verkligheten, utan är knuten till kulten.

12 målningar visar djur, med eller utan andra motiv. Tamdjur (boskap) är enligt uppgift endast kor, får och get, vilka avbildas tillsammans i grupp. Men den nämnda, döda grisen borde väl räknas som tamdjur. Däremot avbildas många arter vilda djur, både enskilda eller i grupp. De är mest små djur som vildkatt, och olika fåglar, som örn, gås, duva and och svala, samt fisk. Delfiner är också avbildade. Ett par ormar finns som gudinne-embem, den ena är artbestämd och finns väl då lokalt? Övriga arter är större djur som inte finns/fanns lokalt, bara i andra länder, som lejon, leopard, hjort, antilop och apor. Dessutom förekommer fabeldjur, främst grip.

Växter av alla slag avbildas, som palmer, enstaka stora lövträd och olika blommor, t ex (liljor, krokus, papyrus, samt vass och gräs. Både djur och växter är lätta att artbestämma. Konstnärerna visste vad de gjorde.

Rosetter, spiraler, geometriska motiv och abstrakta mönster verkar vara vanligare på äldre målningar. De hittas ibland bakom senare fresker. Typiska landskap som berg och klippor, havs- och flodstränder är populära motiv.

En stadspromenad—sevärdheter

Nu följer en presentation av stadens imponerande konst och andra sevärdheter. Det blir en promenad genom den utgrävda stadsdelen, längs en gränd som är öppen för allmänheten genom hela området, från söder till norr. Gränden passerar mellan de kändaste husen, vad väggmålningarna beträffar.

Direkt efter entrén i söder ligger på västra sidan den stora byggnaden Xeste 3, med 14 rum i tre våningar, i väster troligen ännu högre. Det är ett av de båda märkligaste husen. Det är byggt i slätstruken kvadersten, i "ashlar"-murteknik, i stora block. Det är inget bostadshus utan ett kulthus, mycket utstuderat och användes för rituella syften. 8 – 9 stora rum har haft väggmålningar, fler än i alla andra utgrävda byggnader, och dessutom på olika våningar. Andra hus har nästan alltid alla målningar bara på övervåningen. Dessutom finns en ovanlig, men ej unik, bassäng i ett hörn på bottenvåningen. Den kallas "adyton" eller "lustral basin" och är en invigningsbassäng. En liknande finns i tron-rummet i Knossos palats, och enligt antydan i Chaniás, Faestos och Mallias palats.

Målningarna i byggnaden avbildar människor, djur, rosetter och spiraler, samt en enda växtart, krokus för saffraninsamling. Det vanligaste målade motivet är som vanligt unga kvinnor, 9 prästinnor och en, i jämförelse med dem, mycket stor gudinna. Tre av kvinnorna är fragmentariska.

Fyra personer av manskön är också avbildade, involverade i en invigningsceremoni, på tre separata målningar, 1,5 – 2 m stora. Den ena avbildar en vuxen man, uppenbarligen en präst. Han är naken så när som på ett höftskyvke. Han håller ut någon vätska ur en brun kruka eller läderkasse, som hänger i ett rep. Den andra målningen visar en helt naken yngling som håller en stor, gul skål med handtag framför sig, med högra handen i handtaget och vänster hand under skålen. Han har nedre delen av skallen rakad och blåmålade, den övre delen med brunt krulligt hår, och tydligt vita naglar. Den tredje målningen avbildar en liten pojke och en yngling. Båda är helt nakna och rakade, med blåmålade skallar. Ynglingen har en lång, hängande sjal i händerna. Alla fyra är som alltid brunröda i hyn. De tre yngre, nakna ungdomarna går den vuxne prästen till mötes för någon invigningsceremoni. Män var alltid nakna med rakad och blåmålade skalle när de skulle möta gudomen, annars alltid klädda.

A

Ila damerna är vackra, välklädda nedtill i blusar med halvkorta ärmar. Två har delvis blottade bröst. Flera har delvis rakade och blåmålade skallar. Den enda målningen, 4 x 1,5 m, visar tre adoranter (tillbedjare). En sitter och deppar med en blödande tå, en sträcker fram en hand med ett pärlhalsband, troligen till en gudinna, och en gör synbarligen ingenting. Den andra målningen (2,5 m stor) visar två prästinnor på ett fält med krokus. De konverserar vända mot varandra. Enligt boktexten plockar krokus, medan texten på målningarna säger saffran. Saffran utgörs av torkade, två cm långa, smala flikar i saffranskrokusens inre del. Det behövs samlas 60 -70-tusen (!) blommor för att få ett kilo saffran. Det är, och var säkerligen, den dyraste av alla kryddor. Saffran var även ett urgammalt läkemedel, ett färgämne för tyg, och för minoerna av stor betydelse för kulten.

Den tredje målningen är 2,3 m hög. Till vänster står en prästinna som vänder ansiktet snett upp mot höger, samtidigt som hon tömmer en gul och röd hink med saffran i en större korg, nedanför en tron med en betydligt större kvinnofigur, en gudinna. Deras blickar möts. De tre saffranplockerskorna har pannband. Alla de sex mindre damerna visar sin höga status med en mycket rik uppsättning av smycken av guld och ädelstenar. Olika håruppsättningar, röda läppar och naglar, svartsminkade ögon, vanligen intill tre halsband med pärlor i olika färg, material och form, armband, handledsband, samt gula och röda öronringar. T.o.m. öronen är målade röda, bruna eller gula. Två damer har synliga fötter, en med lätta skor, en barfota. Alla har naturligt svart hårfärg och som alltid vit hy.

Den stora gudinnan tittar ner på den mindre saffransplockerskan till vänster: Hon är naturgudinna, ”Mistress of Animals”, härskarinna över djur och växter, den största avbildningen av en minoisk gudinna som är känd. Hon har blått pannband, långt svart hår ned längs ryggen ända till midjan. Lika lång är en slingrande orm, brun med röda punkter, från hennes midja på ryggen med huvudet i en extra slinga uppe på hennes hjässa, och med kluven tunga. Tack vare den skickliga konstnären kan arten bestämmas som en ”Nosehorne Viper”(Vipera Ammodytes), en huggorm. Kanske världens äldsta artbestämda och avbildade orm? Gudinnan har gula öronringar med röda kantpärlor, och rödgula läppar. Hon har tre halsband. Det översta är blått med bruna pärlor längs kanten. Därunder två helt unika ”djuriska” halsband. Det översta är gjort med blå, röda, grå och gula änder, ”simmade” på rad. Det nedre halsbandet är gjort med blå och gulbruna stora trollsländor, fästa i vingspetsarna på varandra och upptill i själva det tunna, gula halsbandet med huvud och vingspetsar. Bakom gudinnan flaxar en grip (fantasidjur) och framför henne syns fragment av en apa. Även fragment av en kvinna i blåstrimmig kjol syns mellan gudinnan och apan.

Öster om Xeste 3 är ett ännu större, men mer skadat hus, Xeste 4. Här finns fragment av en procession av män i naturlig storlek som går uppför en trappa. Det syns även en svala och huvudet av en svart afrikan, samt en palm. Ett löst föremål är en tripod, ett stort lerkärl på tre ben, målat i väggmålningsteknik med motiv av simmande delfiner. Det finns flera i andra hus.

Vi går nu mot norr mellan dessa båda hus, in i en smal gränd. På höger sida, i sektor B, finns ett hus med några av de mest kända och vackraste av alla minoiska målningar: två boxande pojkar, två antiloper, två får och en grupp av sju apor, dessutom växtrankor. Huset är ett privat residens med målningarna i övervåningen i rum 1 och 6. De boxande pojkarna och antiloperna finns i rum 1. Målningen med pojkarna är 2,75 m hög och 1 m bred. De är iklädda endast ett svart midjebälte och den ena en svart boxhandske (synlig), den andra två handskar. Och de boxas aktivt. Skallen är fläckvis rakad och blåmålad, med utsparade långa, svarta hårslingor hängande. Ögonen är bruna. Den vänstra pojken bär ett blått halsband och ett blått armband och dessutom ett blått vristband, alla synbarligen av stenar? Han har även ett otydligt ring-örhänge. Som vanligt har han brun hudfärg. Nakenheten och blåfärgen på de rakade delarna av skallen visar att boxningen har en religiös mening. Pojkarna är nog 10 – 12 år gamla? Ovanför målningen är en lång, vågrät bärd med hjärtformade blad målad.

På en annan vägg i rummet är de båda perfekt avbildade antiloperna. De är svart konturmålade med samma gråvita kroppsfärg som den omgivande väggen. Även de långa, dubbelböjda hornen och svansarna är svarta. Endast delar av öron, kinder, mun och nos, samt ögonen, är brunröda. Målningen är 2,75 x 2 m stor. Djuren är så realistiska att man lätt kunnat bestämma dem som oryxantiloper, vilka är utomeuropeiska. Fragment visar att det funnits sex antiloper i rummet. Man kan undra hur konstnären kunde veta hur en typisk antilop såg ut, liksom apor och andra tropiska djur?

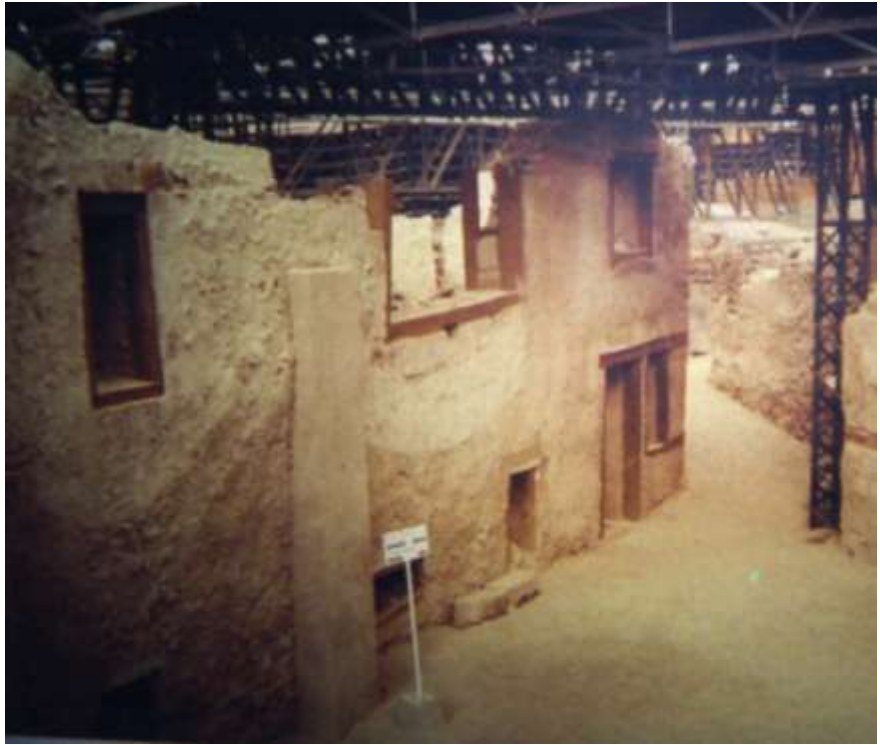
Aporna i rum 6 är också exotiska, alltså utländska, men konstnären visste ändå hur de såg ut. De är av naturen grå men som tidigare nämnts ljusblå vid avbildning, med gula ögon och öron. De ”klättrar” livligt på två väggar, båda 2,7 x 2,7 m stora. De leker i ett stiliserat, fragmentariskt bevarat klipplandskap, men flera apor är mycket realistiska och välbevarade. De var gudomens speciella tjänare. Bakom aporna fanns ett äldre lager målningar. På en vägg är en 1 x 1 m stor målning med två får, ett gult och ett grått.

Vi går nu ut från gränden till ett litet torg. Där fanns en liten kvarn. Bänken där mjölnaren satt och hinken av lera med mjöl står ännu kvar. Genom kvarnbyggnadens breda dörr delades mjölet ut till kunderna.

Efter att ha passerat mellan två byggnader står vi på nästa torg, det berömda triangulära torg som i norr begränsas av Akrotiris märkligaste hus, Västra huset, den enda byggnaden i staden (hittills) som är orienterad NÖ – SV. Den är delvis i tre, delvis två våningar (av skadorna?) av kraftiga block som t ex i Xeste 3, men den är mindre. Övre våningens rum 5 har målningar av två män med fiskknippen, en ormprästinna och en helt unik miniatyrfris, och ett avskilt kultrum med världens äldsta bevarade

vattentoalett. I Dumas bok behandlas huset på 54 sidor, framför allt miniatyrfrisen, full med unik information som saknar motstycke i världen från denna avlägsna tid. Mycket detaljinformation måste därför utelämnas.

I byggnadens fasad mot torget i sydöst är ett ovanligt stort fönster, 3,2 m brett. I bottenvåningen finns kök, verkstad, mängder med keramik, och fyndet av massor med vävtyngder som indikerar att flera vävstolar funnits, troligen fyra – fem. Man har vävt med ull och lin, och bevis på sidenproduktion finns. Produktionen har antagligen varit avsedd för avsalu. Det finns fler exempel på små butiker i den stora staden.

Västra huset.

Övervåningens rum 5 kan tyckas olämplig för alla målningar, då två väggar har fönster och två har dörrar. Men den unika miniatyrfresken löper (alltså ursprungligen, före katastrofen) i ett smalt band, 0,2 – 0,5 m högt, runt hela rummet under taket. Västra väggen har endast fragment kvar, i övrigt är målningen välbevarad. Den totala längden är oklar, men den södra väggmålningen anges vara 3,9 m, den östra 1,75 m, och den norra endast 1 m lång. För den västra väggen nämns inget mått. Oavsett de förvirrande uppgifterna utgör hela ytan olika händelser i en och samma berättelse, med början på västra väggens södra del, och slutar i västra änden av den södra väggen. Den bevarade målningen börjar på norra väggen.

En flotta med åtta skepp lämnar en stad och rör och paddlar till höger (öster). Två av skeppen har mast och det ena av dessa har hissat segel. Två skepp har en eller två styråror i aktern. Alla skepp utom segelskeppet har en kajuta mitt på skeppet. Alla har spetsiga, uppsvängda för- och akterstävar. Skeppen liknar närmast exakt de första, 2000 år yngre roddarskeppen på de första gotländska bildstenarna (från ca 400 – 600 e. Kr.) med samma höga stävar, åror och kajutor i mitten, naturligtvis utan samband. Lutande mot akterstäven invändigt står i fyra fall ett lejon, i tre fall en leopard eller odjur, vända bakåt med huvudet och framkroppen högt och tittar bakåt (akterut). De åtta fartygen är alla som täcker in hela resan till ankomststaden. Dessutom paddlar en kanot med två personer och två mindre båtar ligger i ankomststadens hamn, när flottan är på väg in. Ett av de stora fartygen har girlander med hängande krokusblommor mellan masten och båda stävarna. I havet utanför ankomsthamnen simmar och hoppar 13 färggranna delfiner.

Parallellt med havet skildras samtidigt miljö och händelser på land. På kullarna jagar ett lejon? ett par hjortar. Därunder driver några män (herdar) en flock av kor, får, getter mot vänster in i en rund fålla intill ett stort lövträd. Därintill är en brunn där några kvinnor bär iväg vattenkrukor på huvudet, medan några män intresserat tittar på de viga kvinnorna. Alldeles under herdarna står några soldater (minst sex) på rad (på stranden?) med till hälften lyfta, uppåtriktade spjut. Dessa är dubbelt så långa som soldaterna och röda, som soldaterna själva. Alla har vita, mössformade hjälmar. Alla har mycket stora, närmast rektangulära sköldar, alla i olika mönster och färg, vita, gula, röda och svarta. I havet nedanför, under ytan, flyter tre drunknade, nakna män. De är avbildade med smala, välbyggda kroppar med ”getingsmala” midjor.

Längs östra väggen flyter en liten flod med palmer och andra växter intill. Man ser änder, gäss och ett hund- eller kattliknande djur samt en grip, alltså ett fabeldjur, till hälften örn, till hälften däggdjur.

Åter till södra väggen med flera fartyg. Man kan se att besättningen på varje skepp avbildar 6 – 15 personer. Från kullarna strömmar människor ner för att välkomna flottan, obeväpnade. Jag har räknat målningarnas totala antal personer till ca 126. Byggnaderna på fresken har samma utseende som i Akrotiri, fränsett skadorna, vanligen med två våningar, byggda av tegel eller huggna block. Den längst i öster avbildade byggnaden är byggd i trappstegsform, ca fyra våningar hög med personer stående på olika nivåer. Högst upp syns delvis en kvinna, eller byst av en kvinna. Arkeologerna nämner inte denna avvikande byggnad, men upprepar ofta att man ännu inte påträffat något palats i staden? Men det otroliga som nämns angående frisen är följande. Man har upptäckt att terrängen och topografin kring ankomststaden överensstämmer exakt med topografin vid och omkring Akrotiri (trots askan). Alltså ännu ett bevis på realism hos de minoiska konstnärerna. Målningen kan enligt Doumas och hans medarbetare betraktas som en primitiv marin karta eller väggplansch (portolan) säkerligen den äldsta i Europa, eller i hela världen. Liknande kartor var vanliga i t ex Norden under 1500- och 1600-talen, med människor, hus, träd och havsmonster inlagda.

Berömda är även två andra målningar i rum 5, med en fiskare på västra och en på norra väggen, den i norr mycket välbevarad. De är 1,2 m höga. Den i väster håller ett knippe fiskar hängande i ett snöre framför sig, den i norr håller ett knippe fiskar i varje hand i gula snören. Båda är helt nakna med som vanligt brunröda kroppar, med ljusblå flint med utsparade svarta hårtofsar. Mannen i norr har ett gult snöre runt halsen. Fiskarna (djuren) är ljusblå, gula och mörkgrå och kan nog artbestämmas. De är gåvor avsedda för gudomen. Det visar de nakna kropparna och rakade skallarna.

I en portal till samma rum står en prästinna, 1,5 meter hög, eller möjligen gudinna. Hon är klädd i en närmast unik, rak, till stor del gulbrun, mantellik klänning, från halsen ner till de synliga, bara fötterna. Hon har blå flint med en slingrande, brun orm ovanpå, enligt författaren ”ett ormlikt band”. Men den ser högst levande ut, som de andra kända ormarna hos gudinnor, som jag nämnt tidigare. Hon håller framför sig en liten vacker skål, vit, röd och svart, som innehåller något gult och rött material. Gissningarna är många. Hon har gul öronring med kors (i guld?), gråblå halsband och handledsband samt bruna ögon och mun. Hennes synliga öra är rödmålat.

Den världsunika toaletten har två åtskilda säten, med spolrör för vatten ner till dubbla avloppsrör av lera under gatan, vilka förekommer under olika gator. Motsvarande lyx installerades i t ex Paris vid mitten av 1800-talet. Platon nämner att Atlantis hade både varmt och kallt vatten i dubbla rörledning, vilket var den enda kända platsen för detta. Man menar att varmvatten i så fall hade vulkaniskt ursprung i Akrotiri, som numera på Island.

I kvarteret Delta finns ett hus med tre målade väggar med flygande och lekande svalor av samma art, med kluven stjärt. De är mörkbruna och vita och röda runt ögonen. Några par kysser varandra i luften. Det är parning under våren, vilket bevisas av samtidigt blommande liljor på marken. Dessa har gula stjälkar och röda blommor. Målningarna är 2,5 m höga, belägna på bottenvåningen, vilket är ovanligt hittills i staden.

Väster om gränden slutar vandringen med den näst nordligaste byggnaden i det utgrävda området. Det är en privat flerrumsvilla, en av de största, och i tre våningar. Den kallas Damernas hus, efter två stora målningar i rum 1, en på södra, en på norra väggen, 2,2 m höga och 1 – 2 m breda. På båda är en skön kvinna med lång, färggrann, nedtill vid kjol med tvärgående band, och upptill kortärmad, åtsittande blus. Båda sträcker sina armar framåt, men nedre hälften av dessa saknas. De har troligen haft gåvor till gudomen.

Kvinnorna har långt svartbrunt hårsvall ned längs ryggen till midjan. De är som vanligt välsminkade. Den norra kvinnan lutar sig mycket framåt, så att hennes stora, högra bröst hänger ned utanför blusen. Fragment visar att fler damer har funnits. Damernas gula öronringar är troligen av guld. Deras öron är gulmålade. Deras midjor är som vanligt getingsmala. Liksom på alla minoiska målningar avbildas människor från sidan. Väggen i bakgrunden har mönster av punktmålade kvadrater, stående på ett hörn med små stjärnor i varje hörn. På andra väggar finns 2,7 m höga och 1,75 m breda målningar av påskliljor och/eller papyrus. Författaren framhåller att även olika experter är oense om arten. Varje planta är tredelad med höga skaft och solfjäderformade blommor i toppen, ytterst med röda blommor. Papyrus växer enligt författaren ännu på Theras stränder, men har sitt ursprung i Egypten.

Målningarnas välbevarade skick beror på vulkanaskan. Många är redan från tiden ca 2000 f.Kr. och framåt. Ett palats i Mari, Syrien, förstördes av den babyloniske kungen Hammurabi år 1759 f.Kr. Vägarna hade identiska målningar med flera i Akrotiri, så dessa senare måste vara tidigare än år 1759. De akrotiriska har dessutom högre kvalitet än de syriska.

På Kreta finns målningar nästan bara i palats, och anses litet ”finare”. Men just därför är konsten i Akrotiris mer världsliga byggnader mer levande och folklig, och mer omväxlande. Man ”läser” oftast flera bilder från vänster till höger, vilket är fallet även på keramik. Väggmålningsteknik förekommer även på stora trebenta lerkärl, s k tripoder, funna i vissa hus. De är vanligen målade med vackra delfiner. Vad betydde väggmålningarna för konstnärerna som målade dem och för folket som tittade på dem? Man måste ju påminnas om att all konst var religiös.

Folket på ön hade livlig kontakt med moderön Kreta, i alla avseenden, men hade större individuell frihet. Kreta var mer centraliserat och hierarkiskt med sina palats och lyxvillor. Theras läge gjorde Akrotiri till en välbärgad handelsplats. Många föremål och impulser kom från Egypten, Syrien och Palestina. I dessa länder var all makt och varje aktivitet koncentrerad till en härskare, ofta tillika gud, som farao i Egypten.

Kjell Linnér, hösten 2017

NOS

Detta är en specialpublikation från Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN). En förkortad version innehållet har varit införd i föreningens medlemstidskrift NOS, nr 2018-2 och 2018-3. NOS har ISSN: 0348-7970

Redaktionsgrupp:

Lisbet Scheutz
Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
Kometvägen 49, 183 48 Täby;
08-758 30 03; 070-693 91 28
anders.schaerstrom@tella.com

Föreningens adress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Internet: www.fnsin.nu

Publicerad 2018-06-25

